

„RITRAR PARLANDO IL BEL”
Tanulmányok Király Erzsébet tiszteletére

Szerkesztette
SZEGEDI ESZTER FALVAY DÁVID

A szerkesztésben közreműködött
ERTL PÉTER

L'Harmattan
Budapest, 2011

NAGY JÓZSEF

FOSCOLO ÉS LEOPARDI: DANTE ÉRTELMEZŐI

Ugo Foscolo és Giacomo Leopardi költő-teoretikusok tevékenysége nyomán zárult le Dante életművének az irodalmi kánonban való azon újraértékelése, melynek XVIII. századi fő kezdeményezői Giambattista Vico, Gasparo Gozzi és Vittorio Alfieri voltak. Foscolót és Leopardit követően immár senki nem kérdőjelezte meg Dante világirodalmi jelentőségű, abszolút költői nagyságát. Azonban a két XIX. századi szerző egymástól igen eltérő módon járult hozzá e kánonmódosításhoz: míg Foscolo az első tudományos értelemben vett Dante-kutató, Leopardi nem folytatott szisztematikus kutatásokat Alighieriről. Jelen tanulmányban Foscolo és Leopardi Dante-exegézisének alapjait vizsgálom.

1. FOSCOLO KRITIKAI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Foscolo kritikai munkássága részben összegzi, részben új szempontokkal gazdagítja a XVIII. századi irodalomkritikai kezdeményezéseket, melyeknek lényege az irodalmi jelenségekről *adott kritériumok szerinti értékelések* megfogalmazása volt. Közismert, hogy Foscolo fő törekvése a klasszicizmus hagyományának megújítására irányult: Tacitusra alapozva fogalmazta meg zsarnokellenességét, poétikájára nagy hatást gyakorolt

Elhangzott előadásként a Magyar Dantisztikai Társaság 2010. október 22-i ülésén. Köszönetem fejezem ki az alábbi kutatóknak: Andrea Battistini, Paolo Cristofolini, Sallay Géza, Tombi Beáta és Faragó Dániel. Jelen munka a PD 75797 számú OTKA-kutatás keretei közt valósult meg.

Kallimakhosz alexandriai hellenizmus. ¹ Az 1807-es *Esperimento di traduzione della „Iliade” di Omeróban* (Homérosz Íliászának fordítási kísérlete) Homérosz történeti exegézisének alapelveit is megfogalmazta.

Dante (Homérosz, Osszián, Vergilius, Tasso és Milton neve mellett) először az 1796-os „kutatási tervben” tűnik fel, melyben Alighierit tematikailag Homérosszal párosította (akárcsak Ossziánt és Miltont). ² Az 1796-ban publikált *A Dante (Dantéhoz)* című ódájában már kifejezésre jut azon mitikus hite, mely szerint a költői szó ereje képes felülmúlni a politikai ellenségeskedést és romlottságot. ³ Dante-értelmezését illetően az 1807-ben közölt *Dei sepolcri (A síremlékek)* 173–174. sorai is jelentősek: „e tu prima, Firenze, udivi il carne / che allegrò l’ira al Ghibellin fuggiasco” („S te hallottad, Firenze, őt először, / a Ghibellint, ki énekelt vigaszként”, Berczeli Anzelm Károly fordítása). Alighieri alakjának ilyesféle körülírása egyrészt különös, mert a *történeti személy Dante* közismerten fehér guelf volt (hozzátéve, hogy a *Színjáték* száműzetésbeli írásakor már meghaladta mind a guelf–ghibellin, mind a fehér és fekete guelf megosztottságot), másrészt Foscolo szándékaitól teljesen független következményekbe torlott. Ennek kapcsán Battistini kiemeli: Foscolo az elsők közt interpretálta a *Színjátékot* „profetikus költeményként”, „szent látomásként” („sacra visione”), melyet „szó szerint kell értelmezni, azon interpretátorok exegetikai misztifikálásai nélkül, akik félnek Dantéban a »pápai« teokrácia ellenségét, azon papot felismerni, kinek küldetése az, hogy költői hangja apokaliptikus erejével mind a múltban, mind a jövőben megújítson egy szellemileg térdre kényszerített nemzetet”. ⁴ Az ezoterikus szerzők – Foscolóval ellentétben – a dantei költemény *allegorikus* jelentésszintjének

¹ Vö. Anna Bellio, *La critica romantica tra accademia e militanza*, 327. In *Storia della critica letteraria in Italia*, a cura di Giorgio Baroni, Torino, UTET, 2001 (első kiadása: 1997).

² Giovanni Da Pozzo, *Introduzione*, xxv. In Ugo Foscolo, *Studi su Dante*, Parte I, a cura di Giovanni Da Pozzo, Firenze, Le Monnier, 1979.

³ *Ibidem*. Ezen aspektust Andrea Battistini is hangsúlyozza: vö. Andrea Battistini, *Il modello e le suggestioni letterarie. Dante nella tradizione della letteratura e nella cultura popolare*, 473. In „*Per correr miglior acque...*”. *Bilanci e prospettive degli studi danteschi alle soglie del nuovo millennio*, I, Roma, Salerno, 2001.

⁴ Battistini, *Il modello e le suggestioni letterarie*, 475. Dante pápaellenességének foscolói hangsúlyozását Mario Scotti is kiemeli, kiegészítve ezt azzal, hogy Dante semmiképp nem tekinthető Luther előfutárának: vö. Mario Scotti, Foscolo, 991. In *Enciclopedia dantesca*, II, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1984 (első kiadása: 1970). Az idézeteket – ha másképp nem jelzem – saját fordításomban közlöm.

jelentőségét hangsúlyozták: így tudták hatékonyan felhasználni Alighieri művét (és többek közt Foscolo Dante-írásait) saját céljaikra. Luigi Valli az 1928-as *Il linguaggio segreto di Dante e dei Fedeli d'amore*-ban jellemzően (de inadekvát módon) hivatkozik Foscolóra, Rossettire és Pascolira mint szellemi elődökre,⁵ ahogy már Eugène Aroux is az 1854-es *Dante hérétique*-ben osztotta a „ghibellin” Dantéra vonatkozó, Foscolóra és Gozzira visszavezetett tézist.⁶ Érdekes megemlíteni, hogy míg a XVIII. század folyamán Dante irodalmi relevanciája vitatott volt, az 1820-as évekre mintha már versengtek volna a nevéért a száműzetésben levő irodalmárok: Foscolo – metodológiai előfeltevéseket is magában foglaló – *Discorso sul testo della Divina Commediája* 1825-ben jelent meg Londonban; Gabriele Rossetti (csak a *Pokol* kommentárját közlő) *Commento analitico alla „Divina Commediá”*-ja szintén londoni, 1826-os publikáció. Valójában az ezoterikus értelmezések elterjedéséhez már a Gianvincenzo Gravina 1708-as *Della ragion poeticájában* felvázolt Homérosz–Dante párhuzam is hozzájárult, mivel – Gravina szerint, aki jellemzően figyelmen kívül hagyta a *Vendégség* és a *XIII. levél* exegetikai elveit – Dante alapjában a beavatottakhoz szól, míg Homérosz műveinek egyaránt van ezoterikus és exoterikus olvasata.⁷

Foscolo 1816-tól haláláig tartó angliai száműzetésében teljesítette ki kritikai tevékenységét, melynek még itáliai eredményei – az említettekén túl – a *Dell'origine e dell'ufficio della letteratura* (1809) és a *Frammenti sul Machiavelli* (1810); az angliai időszak főbb kritikai munkái az *Essays on Petrarch* (1821–1823), az *A Parallel between Dante and Petrarch* (1823),⁸ valamint a *Discorso critico sul testo del Decamerone* (1825). Antonia Mazza nyomán Anna Bellio kijelenti, hogy lényegében Foscolo volt az első modern értelemben vett irodalomkritikus (s ezen belül *dantista*), aki nagy hangsúlyt helyezett az irodalmi jelenségek történeti kontextusban való

⁵ Vö. Maria Pia Pozzato, Luigi Valli e la setta dei „Fedeli d'Amore”, 153. In *L'idea deforme*, a cura di Maria Pia Pozzato, Milano, Bompiani, 1989.

⁶ Vö. Maria L. Lacalle Zaldueño, Il Dante eretico, rivoluzionario e socialista di Eugène Aroux, 85. In Pozzato, *L'idea deforme*.

⁷ Vö. Andrea Battistini, Dante in giudizio: requisitorie e apologie, 18–19. In *Dante oscuro e barbaro. Commenti e dispute (secoli XVII e XVIII)*, a cura di Bruno Capaci, Roma, Carocci, 2009.

⁸ Foscolo Petrarca-tanulmányairól ld. Tombi Beáta elemzéseit: L'influenza di Petrarca su Foscolo. *Nuova Corvina*, 2004/15, 56–64; L'allegoria del tempo nei *Trionfi* di Petrarca e nei *Sepolcri* di Foscolo. In *Petrarca europeo*, a cura di Gianmario Anselmi – Luigi Tassoni – Beáta Tombi, Bologna, Gedit, 2008, 267–281.

elemzésére; Mario Fubini vizsgálódásai alapján pedig azt emeli ki, hogy költészetszemléletében Foscolo a „poeta primitivo” („ősköltő”) eszményét állította középpontba.⁹

1.1. Foscolo Dante-értelmezése

Foscolo elsőként a kallimakhoszi *Chioma di Berenice* (*Bereniké hajfürtje*) catullusi latin változatának 1803-as olasz fordításához írt *Della ragione poetica di Callimaco* (*Kallimakhosz költői értelméről*) című IV. beszédben fogalmazta meg a dantei mű exegézise szempontjából is alapvető elveit, melyek alapján a költészet elválaszthatatlan a vallástól, továbbá „»az ősköltők, nemzeteik teológusai és történészei, vadságában nemes [ferocemente magnanime] korban [...] éltek«. E vicói fényben szemlélte Foscolo Homéroszt és Shakespeare-t, s melléjük Dantét helyezte, aki »Itáliának a barbárság alkonyakor bekövetkezett zűrzavarait mint bátor harcos, lelkes polgár és tiszteletre méltó száműzött« énekelte meg”.¹⁰ Egyébként a három említett név egymás mellé helyezése először az 1802-es *Ultime lettere di Jacopo Ortis*-ben olvasható.¹¹

1.1.1. Az *Edinburgh Review* két cikke

E két (1818. februári, illetve szeptemberi) cikk Foscolo első valóban jelentős Dante-elemzése. Az első cikk a *Színjáték* kommentárjait és kiadásait vizsgálja. A XVI. században Foscolo szerint

Dante népszerűsége megingott. A görög és a római irodalom iránti kizárólagos hódolat [...] arra tette hajlamossá a kor kritikussait, hogy Dantét szabálytalan és barbár szerzőként értékeljék. Boccaccio és Petrarca lettek az olasz irodalom kizárólagos modelljei [...] Az *Orlando innamorato* és az *Orlando furioso* szórakoztatók és kevésbé fárasztók voltak. A reformáció lángba borította Európát, és Dante a pápákat is Pokolra ítélte. A *Paradicsomban* maga Szent Péter nyilvánítja ki súlyos invectiváját az Egyház világi hatalmával szemben. A monarchiáról szóló latin művében a Költő a császárok pápákkal szembeni felsőbbségét állította; és a protestáns írók [Dante] tekintélyét „az igazság egyik tanúságtételeként” értelmezték.¹²

⁹ Vö. Bellio, *La critica romantica tra accademia e militanza*, 357–358.

¹⁰ Scotti, Foscolo, 988 (idézetek a *Della ragione poetica di Callimacóból*).

¹¹ Vö. Da Pozzo, *Introduzione*, xxvi.

¹² Ugo Foscolo, *Primo articolo della „Edinburgh Review”*. In *Studi su Dante*, I, 23–25.

1550-től a jezsuiták tevékenysége nyomán Alighierit „lefokozták” – Speroni, Michelangelo és Tasso ennek ellenére nyilvánosan több alkalommal kifejezték Dante iránti rajongásukat. A dantei mű szempontjából a legrosszabb az 1600–1730 közti időszak volt, amikor kommentárja egyáltalán nem, és csak kevés kiadása született. A XVIII. századot illetően Foscolo néhány ismert mozzanatot elevenít fel: a *Lettere virgiliane*-ben Bettinelli nevetségesnek és barbárnak állítja be Dantét, Tiraboschi pedig – míg Petrarca művét részletesen elemzi – Dantéről csak néhány adatot közöl.¹³

Második cikkében Foscolo történetileg elemzi a VII. Gergely pápa (vagyis a XI. század) és Dante kora közti időszakot: mint Scotti rámutat, Foscolo (Henry Hallammal egyetértésben és Friedrich Schlegellel vitázva) a barbárság és a civilizáció közti, misztikus és vad szenvedélyek által uralt átmenetnek fogta fel e kort, melyet éppen a dantei költészet volt képes megragadni; e tematikát a *Discorso sul testo del poema di Danté*-ben bontakoztatja majd ki.¹⁴ Érdekesek a Dante ihlető forrásaira vonatkozó kitételek: említi az epikureizmus, illetve – Cavalcanti kapcsán – az ateizmus feltételezhető hatását; ennek ellensúlyozásaképp hirdette meg VIII. Bonifác 1300-ban a Rómába zarándoklók számára a bűnbocsánatot, és Dante éppen ezért tette saját túlvilági utazását ugyanezen év nagyhetére.¹⁵ A forrásokra vonatkozólag Brunetto Latini jelentőségét is kiemeli, aki a *Tesoretto*-ban leírja, amint Ovidius egy erdőn keresztül vezeti őt a természet és a filozófia orákulumai keresése végett: többek közt Giambattista Corniani da Orzinovi és Pierre-Louis Ginguené feltételezték, hogy Latini e műve Dante modellje, de e feltételezés először valójában Filippo Villani 1391–1402 között szerkesztett Santa Croce-i *Codice Laurenziano della Divina Commediájában* fogalmazódott meg.¹⁶

1.1.2. Dante és Petrarca komparatív elemzése

Az 1823-as *A Parallel between Dante and Petrarch*-ban Foscolo két, általa egyenrangúnak ugyanakkor ellentétesnek tételezett emberi, illetve művészi világot jellemez, az 1813-as *Notizie intorno a Didimo Chiericó*-ban már megtalálható komparatív tézisek kibontakoztatásával. Hangsúlyozza,

¹³ Ibidem, 25.

¹⁴ Scotti, Foscolo, 989.

¹⁵ Vö. Ugo Foscolo, Secondo articolo della „Edinburgh Review”. In *Studi su Dante*, I, 89.

¹⁶ Ibidem. (Foscolo a Federico Ubaldini-féle 1642-es *Tesoretto*-kiadásra utal.)

hogy míg Petrarca olvasóját az *otium*hoz kötődő melankóliába ringatja, Dante lángolása az emberi lélek egészét megrázza, mivel ő, „»mint valamennyi ősköltő, százada erkölcsének [costumi] történése, hazája prófétája és az emberi nem megfestője«”; míg Dante költészetében egy egész nemzedék zsarnokság elleni harcát énekelte meg, Petrarca „azok közt él [és tevékenykedik], akik Itália sok évszázados dicstelen szolgásgát készítették elő”.¹⁷

1.1.3. Dante nyelvmelelete

Az 1824–1825 közt írt *Epoche della lingua italiana* harmadik részében Foscolo (történelmi és nem grammatikusi megközelítésben) kitér Dante nyelvmeletére. Vizsgálódása fő következtetésének megfelelően Dante egyedi költői nyelve azért utánozhatatlan és a nyelvi szabályalkotók által szabályozhatatlan, mert számos regisztert és variánst foglal magában.¹⁸

1.1.4. A *Discorso sul testo della Divina Commedia* (1825)

E munkájában Foscolo nagyban támaszkodik XVIII. századi szerzők (G. Tiraboschi, G. M. Mazzucchelli, L. A. Muratori, S. Bettinelli) Dante-értelmezéseire. Közös elem Alfieri tragédiaírásában és Foscolo Dante-értelmezésében a bibliai intertextualitás jelentőségének hangsúlyozása, valamint a bibliai-dantei profetizmus politikai-kulturális aktualizálásának szándéka.¹⁹ Foscolo lényegében átveszi Alfieri irodalomtörténeti szemléletét, melynek megfelelően meg van különböztetve a hatalmat szolgáló irodalmár a szellemi függetlenségét a hatalmi befolyástól megőrizni képes írótól: e megkülönböztetés alapján Alfieri (és Foscolo) számára Horatius, Vergilius, Ariosto és Tasso nagy, de nem fenséges költőknek számítanak, mely utóbbi jelző abszolút értelemben Dantéra illik, aki saját kora ellenségeihez címezi invectiváit.²⁰ Az alábbi *Discorso*-idézeten világosan tetten érhető Vico és Alfieri hatása.

¹⁷ Scotti, Foscolo, 99o.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Vö. Da Pozzo, Introduzione, lxxix.

²⁰ Vö. Bruno Capaci, „L’immensa superiorità degli ingegni sprotetti”: Vittorio Alfieri [Premessa al *Del principe e delle lettere*], 212. In *Dante oscuro e barbaro*.

Az ősköltészet spontán módon fakadt azon egyedi és igen rövid korszakokban, melyek nagyobb figyelmet érdemelnek, s melyekben a képzeleterő fantazmái tökéletesen azonosultak a népek [...] lelkével, történelmével, valamennyi vállalkozásukkal. Ma a költői fikció, a filozófiai és vallási doktrínák, az élet gyakorlata, és még a szív leghevesebb szenvedélyei is, ha nem is különültek teljesen el egymástól, de minden ember elméjében nagy kihagyások által szaggatottak. [...] bármi is legyen a középpont, melyben a népek – a vad állapot tudatlan gyermekkorától a civilizáció rendkívül romlott aggkoráig látható pálya-bejárásukban [*corso (!) visibile*] – kevésbé nyomorultnak érzik magukat, nyilvánvaló, hogy az emberi értelem a mánia és a góg [*fatuità*] határpontjai közt van. [...] A költői és a tudományos korszak közt mindig oly módon ékelődött be az idő, hogy az egyik teljesen homályban maradt a másik számára. És ha nem is nevetünk arrogánsan azon népeken, kiknek egyetlen értelmi gyönyöre a költészet volt, nem kevésbé ámulunk költőiken, újrakérdezve, mely föld és mely korszak volt az óriás Génusz teremtője.²¹

Da Pozzo hangsúlyozza, hogy Vico hatása specifikusan Foscolo exegetikai alapelveit is meghatározta Alighieri vonatkozásában: az „idők és emberek nagylelkűségének nagysága” („*grandezza magnanima dei tempi e degli uomini*”) a *Discorso* azon zárógondolataiban is megjelenik, melyekben Foscolo kifejezésre juttatja reményét, hogy a dantei költői nyelv (a betű és az olvasat [*lettera e lettura*] szintjén) a sok évszázados kizökkent állapotot követően helyreállítható.²² Az esztétikai-poétikai-hermeneutikai szinten túl Foscolo *általánosságban* is elfogadhatta Vico (Dantéra kiváltképp vonatkozatható) alapelvét, miszerint az eredendő barbárság és a reflektált barbárság visszatérő korai a nagy költészet ideális korszakai. Vitilio Masiello nagy jelentőségű tanulmányában, melyben Vico hatását részleteiben elemzi Foscolo írásaiban, egyebek mellett kiemeli: a neoklaszszikus költő, a dantei-vicói tanítások és természetesen saját jakobinus tapasztalatai alapján, az angliai száműzetésben már felhagyott a társadalomfilozófiai utópiákkal, világosan látta a deszakralizált igazságosság, az államérdek és az erősebb törvénye, az egyenlőtlenség, az intézményesített erőszak érvényesülését, melynek ellensúlya (ahogy Foscolo hangsúlyozza a *Sull'origine e i limiti della Giustizia* című írásában) kizárólag a törvények egyenlő és szigorú alkalmazása lehet, mely ha igazságtalan is

²¹ Ugo Foscolo, *Discorso sul testo della Divina Commedia*, 182–183. In *Studi su Dante*, I. Foscolo Vico *ricorso* fogalma alapján ír pálya-bejárásról.

²² Vö. Da Pozzo, *Introduzione*, lxxx.

bizonyos egyedi esetekben, a társadalom összetartó ereje, az anarchiába való süllyedés megelőzése.²³ Masiello mindezzel kapcsolatban tehát Vico és Hobbes hatását emeli ki, de nyilvánvalóan ide sorolható Dante jogelméleti és etikai értelemben vett *contrappasso*-elve is.

1.1.5. A foscolói *Commedia di Dante Alighieriről*

Foscolo nagyszabású, ötkötetes *Színjáték*-kiadási tervéből lényegében csak a *Pokol* kommentárja valósult meg; nem véletlen, hogy ennek (poszt)modern kiadását²⁴ az egyik legnagyobb dantista, Giorgio Petrocchi gondozta. Foscolo *Pokol*-kommentárja Pietro Rolandi és Giuseppe Mazzini gondozásában azon négy kötet másodikában került publikálásra (Londonban, 1842- és 1843-ban, tizenöt évvel Foscolo halála után), mely négy kötet a teljes *Színjáték*-kommentárt és elemzéssorozatot magában foglalta volna.²⁵ Petrocchi egyaránt kiemeli Foscolo dantisztikai kutatásainak korlátait és újításait: maga a költő-tudós bevallotta, hogy csak két kódexet vizsgált első kézből (a Mazzuchellianót és a Roscoe-t), egyébiránt mások munkáit használta fel; Mazzini valamivel több dantisztikai anyagot tudott – a foscolói hagyaték gondozásakor – felhasználni.²⁶ Így is nagyra értékelendő Foscolo részéről a *Színjáték* szövegének – az általa ismert releváns szövegváltozatok és kommentárok alapján történő – *standardizálására* irányuló erőfeszítése (melyet másfél évszázaddal később éppen Petrocchi valósított meg). Foscolo lényegében a *Volgata della Crusca*, a *Nidobeatina* és a *Bartoliniano* szöveghagyományaira hagyatkozott a *Színjáték* (illetve a *Pokol*) kiadásában és kommentárja kidolgozásában (szembeállítva e hármast a Volpi-, Lombardi- és Viviani-hagyománnyal).²⁷

²³ Vitilio Masiello, Foscolo e Vico. Le fondazioni foscoliane della coscienza tragica, 33–34. In *I miti e la storia. Saggi su Foscolo e Verga*, Napoli, Liguori, 1984.

²⁴ Ugo Foscolo, *Studi su Dante*, Parte II, a cura di Giorgio Petrocchi, Firenze, Le Monnier, 1981.

²⁵ Vö. Giorgio Petrocchi, Introduzione, xxx–xxxii. In Foscolo, *Studi su Dante*, II. Foscolo eredeti tervében az első kötet bevezető szöveget és a *Discorsót*, a második, harmadik és negyedik kötet a *Színjáték* három részét tartalmazta volna kommentárral, végül az ötödik kötet analitikus indexet, jegyzetapparátust és kisebb Dante-elemzéseket foglalt volna magában. Rolandi és Mazzini posztumusz kiadásában az első és második kötet Foscolo tervei szerint valósult meg; a harmadik kötet a *Purgatőriumot* és a *Paradicsomot* foglalja magában kommentár nélkül, míg a negyedik kötet tartalmazza a részlegesen elkészült index- és jegyzetapparátust, valamint a dantei életmű, a *Színjáték* kiadásai és kétszáz kódex (mások kutatásaira alapozott) szintén nem befejezett vizsgálatát.

²⁶ *Ibidem*, xxxix.

Nyilvánvaló korlátai ellenére kijelenthető, hogy Foscolo *Pokol*-kommentárja valamennyi modern Dante-kommentár számára modellértékű. Da Pozzo kiemeli még, hogy Foscolo mint *száműzött* volt képes (a neoklasszicista retorika korlátain túllépve) valódi mélységében megérteni a középkori száműzött költőt: e megértés alapja pedig az, hogy Dantét az ősköltő mítoszával ruházta fel.²⁸

2. LEOPARDI DANTE-ÉRTELMEZÉSE

Leopardi költészetét jelentősen megihlette Alighieri: ez mindenekelőtt az 1818-as *Sopra il monumento di Dante che si preparava in Firenze*ben, továbbá az *Ad Angelo Maiban* és az *Appressamento della morté*ban észlelhető; ezen túlmenően számos Dantéra vonatkozó, nem rendszerezett reflexió található többek közt a *Discorso di un italiano intorno alla poesia romantica*ban és az 1817–1832 közt írt *Zibaldoné*ban. Domenico Consoli szerint Leopardi megközelítésére jellemző, hogy a romantikus költő, a természet–értelem dialektikáját állítva középpontba, saját poétikai elveit vetíti Dantéra: Alighieri így „természetes”, a racionális-tudományos civilizáció által „meg nem rontott” költő, valódi „mítosz” és „exemplum”, olyan gondolkodó, aki (Leopardival ellentétben) még hisz a természet „jóságában”.²⁹ Battistini egyebek mellett Leopardi Dantéra vonatkozó kijelentéseinek egyszerre *személyes* és *egyetemes* jellegét emeli ki.³⁰ Jelen tanulmányban a költői művekben azonosítható Dante-hatásról nem, hanem csak az említett, Alighierire vonatkozó reflexiókról nyilatkozom.

2.1. *Dante-utalások a Discorso di un italiano intorno alla poesia romantica*ban

A *Discorsó*ban szembetűnő Vico hatása, mindenekelőtt az ész és a képzelet-erő ellentétéről, valamint a költői kreativitás egyediségéről és örökkévalóságáról szóló tételekben,³¹ azon pontosítással, hogy Leopardi szerint

²⁷ Ibidem, xlii.

²⁸ Da Pozzo, Introduzione, xci.

²⁹ Vö. Domenico Consoli, Leopardi, 626. In *Enciclopedia dantesca*, III, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1984 (első kiadása: 1971).

³⁰ Battistini, Il modello e le suggestioni letterarie, 479.

³¹ Mario Sansone, Leopardi e la filosofia del Settecento, 154. In *Leopardi e il Settecento*, Firenze, Olschki, 1964.

a képzelőerő és ész közt nem kategóriális-szinkrón viszony van (mint feltehetőleg Vicónál), hanem diakrón. Leopardi felfogásában a költészet az illúziók kifejezése, az illúziók nyelve pedig a képzelet: mindezek összegeztethetetlenek az ésszel, mely az Értelme eszköze. Ennek alapján a modern korban nem létezhetne költészet, ha Leopardi – kivételként – nem engedné meg, hogy a költészet egy-egy pillanatra helyreállítsa az antik képzelőerőt, a természeti állapotot. Összegezve: az ész és képzelőerő közti megkülönböztetés Leopardinál két összegeztethetetlen kor nyelvére vonatkozik, s nem két öröktől fogva különböző nyelvre önmagában.³² Ettore Mazzali rámutat, hogy a *Discorso* szerint a képzelőerő költészete kiváltképp a Biblia költői, továbbá Homérosz, Hésziodosz, Anakreón, Kallimakhosz, majd pedig Dante, Petrarca és Ariosto műveiben valósult meg, valamivel kisebb költői erővel pedig Vergilius és Tasso munkáiban.³³ Mindezt kiegészítik Leopardi Ovidiusról alkotott ítéletei, melyeknek a *Zibaldonéban* is tág teret ad.

Kétségtelenül jelentős Alfieri hatása Leopardi Dantéről alkotott képének kialakításában,³⁴ mégis e tekintetben a legjelentősebb közvetlen hatás Foscolóra vezethető vissza. A vicói-foscolói tanítás felismerhető Leopardi mítoszról alkotott nézeteiben: Foscolo és Leopardi számára a mitológia egyaránt tiszta képzelet és költészet, azonban míg Leopardi számára a mitológia fikció és illúzió, szórakoztató csalás, az élénk költői fantázia kommunikálása a közönség felé, addig Foscolo számára (nagyobb összhangban a dantei-vicói felfogással) a mitológia *teológiában*, tehát egy kollektív, polgári (*civile*) és nemzeti intézményben oldódik fel – röviden a teológiai elbeszélés (*favola teologica*) egy valódi *történelmi intézmény*.³⁵

³² Ibidem, 155.

³³ Ettore Mazzali, Osservazioni sul „Discorso di un italiano”, 440–441. In *Leopardi e il Settecento*.

³⁴ Vö. Giacomo Leopardi, *Argomento di una canzone sullo stato presente dell'Italia*, 577. In Giacomo Leopardi, *Opere*, II, a cura di Gisuseppe De Robertis, Milano–Roma, Rizzoli, 1937. Itt egyértelműen forrásként azonosíthatók Alfieri LIII. szonettjének híres sorai: „O gran Padre Alighier, se dal ciel miri / me tuo discepol non indegno starmi / dal cor traendo profondi sospiri / prostrato innanzi ai tuoi funerei marmi”. Vö. Capaci, *Dante oscuro e barbaro*, 215.

³⁵ Vö. Mazzali, Osservazioni sul „Discorso di un italiano”, 445.

2.1.1. A *Zibaldone* Dante-vonatkozásai

Consoli³⁶ és Battistini³⁷ egyaránt fontosnak tartják a *Zibaldone* vizsgálódásaiban, hogy Leopardi mennyire egyedinek tartotta Dante költői nyelvének kialakítási módját:

Dante col suo magnanime ardire, pigliando quella linguaccia greggia ed informe dalle bocche plebee, e volendo innalzarla fin dove si può mai giungere, si compiacque, anche in onta della convenienza e buon gusto poetico, di applicarla a ciò che allora si stimava la piú sublime materia, cioè la teologia.³⁸

A *Zibaldone* egyes reflexióiban valószínűsíthető Giulio Perticari (1820 körül írt) Dante-tanulmányainak³⁹ hatása, melyeknek lényeges eleme a nyelvfizológiai megközelítés: Leopardi töredékes Dante-vizsgálódásaiban nagyrészt e (már Foscolónál is fontos) téma a közös alap.⁴⁰

A *Zibaldone* dantei utalásait illetően alapvetően fontos a Tasso–Dante összehasonlítás, melynek fő tétele, hogy Dante (Tassóval ellentétben) harcosan szembezállt rossz csillagzatú sorsával, és költészetében is nagyban e küzdelemből merített.⁴¹ Jelentősek a már érintett Ovidius–Dante összevetések, melyekben Dantét többre tartja: Dante (Vergilius nyomán, de nála magasabb szinten) költészetében *fest*, és *spontán* képes eseményeket, képeket, eszméket, fogalmakat, érzelmeket bemutatni, míg Ovidius mindezt túl explicit módon és erőltetetten teszi.⁴² Leopardi elutasítja bármely irodalmi mű, így (utalva Gabriele Rossettire) a *Színjáték* allegorikus értelmezését,⁴³ sajátos manicheista kereszténység-felfogásának kifejtésekor

³⁶ Vö. Consoli, Leopardi, 626–627.

³⁷ Vö. Battistini, *Il modello e le suggestioni letterarie*, 479.

³⁸ Giacomo Leopardi, *Zibaldone* (26 ottobre 1821), idézve: *ibidem*.

³⁹ *Dell'amor patrio di Dante Alighieri e del suo libro intorno al volgare eloquio; Degli scrittori del Trecento e de' loro imitatori; Difesa di Dante*.

⁴⁰ Ezt hangsúlyozza Guido Di Pino is: vö. Guido Di Pino, *Dissonanze nel Leopardi lettore di Dante*, 537. In *Leopardi e la letteratura italiana dal Duecento al Seicento*, Firenze, Olschki, 1978.

⁴¹ Vö. Giacomo Leopardi, *Zibaldone scelto*, 798–799 (Recanati, 14 marzo 1827). In Leopardi, *Opere*, III. Consoli (szerintem vitatható) véleménye szerint e szöveghelyen tetten érhető Leopardi Dantétól való végleges eltávolodása (Alighieri iránti rajongásának fennmaradása mellett). Vö. Domenico Consoli, Leopardi e Dante, 56. In *Leopardi e la letteratura italiana dal Duecento al Seicento*.

⁴² Vö. Leopardi, *Zibaldone scelto*, 60; 510 (29 giugno 1822); 634–635 (20 settembre 1823).

⁴³ *Ibidem*, 835 (2 settembre 1828).

pedig kijelenti, hogy éppen Dante tette világossá: a kereszténységben elsősorban a Pokollal és a Purgatóriummal való fenyegetésen van a hangsúly, míg a Paradicsombeli üdvözülés másodlagos; továbbá a Paradicsom tudata mindenekelőtt a boldogság iránti soha be nem teljesülő vágyra emlékeztet folyamatosan.⁴⁴ A *Querelle des Ancients et des Modernes*-re vonatkozólag Leopardi leszögezi: Dante azon irodalmi tradíció megalapítója, melyhez maga a romantikus költő is tartozni akar; és bár a modern és az antik közti szakadás helyreállíthatatlan, „az olasz irodalom az élők közt a legantikabb, mivel Dante, Petrarca és Boccaccio a legantikabb *klasszikusok* a modernek közt, a legantikabbak, akiket olvasni és megnevezni lehet, s nemcsak a nemzeti *tudósok* [eruditi] közt, hanem Európa valamennyi *műveltjei* [colti] körében”.⁴⁵

⁴⁴ Ibidem, 650–652 (23 settembre 1823).

⁴⁵ Ibidem (20 ottobre 1828), idézi Consoli, Leopardi e Dante, 90.